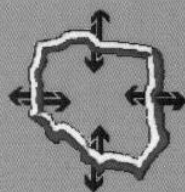

Redakcja:

Tadeusz Lewowicki
Wiktor Ogniewjuk
Ewa Ogrodzka-Mazur
Swietłana Sysojewa

Wielokulturowość i edukacja

Аксіологічний потенціал сучасного педагога

Проблема педагогічної праці, її якісних характеристик є однією з актуальних в умовах модернізації сучасної освіти. Тому, разом із вимогами до рівня володіння ним знаннями, педагогічними технологіями, важливе місце посідають внутрішні цінності, ціннісні орієнтації як компоненти його особистісно-професійної ідентифікації. Ще великий педагог-класик Я. А. Коменський висловлював думку про те, що не можна довіряти справу виховання людині, яка не відповідає моральним принципам, і вже ні в якому разі тій, чия совість є сумнівною (Коменський, 1982). У залежності від прийнятих цінностей професійна діяльність педагога концептуалізується та набуває цілісності, універсальності і одночасно унікальності. Це відбувається на її макро- і мікрорівнях, уможливорює визначення учителем не тільки загальнопедагогічної мети, основних підходів у реалізації професійних завдань, а й вибір конкретних навчально-виховних технологій, методів та прийомів, стилю педагогічної взаємодії.

Усю професійну діяльність педагога можна представити у вигляді трьох блоків: теоретичні знання; способи діяльності, соціальна активність або соціальна зрілість (цінності, світогляд, мораль відповідальності). Зважаючи на важливість у цій структурі морально-ціннісного аспекту діяльності педагога, його роль і значущість, визначена наукова проблема постійно досліджується зарубіжними та вітчизняними вченими: В. Бакштановським, Є. Бондаревською, Г. Васяновичем, Н. Гузій, О. Савченко, В. Сластеніним, Т. Левовицьким та іншими. Визнання особистісно-орієнтованої парадигми освіти, як системотвірної у її модернізації, потребує орієнтації педагога на загальнолюдські цінності. Як зазначає російський вчений Є. Бондаревська, цінності проявляються у всіх сферах життєдіяльності: в навчанні, праці, побуті, дозвіллі, спілкуванні тощо. «Педагогічно значущі орієнтири творчої особистості сконцентровані у таких характеристиках, як розвинені здібності, потреби у перетворювальній діяльності, достатньо великий обсяг

засвоєних знань, умінь, поєднання аналітичного та інтуїтивного мислення, здатність і прагнення до життєтворчості» (Бондаревская, 2007, с. 44–53).

Досліджуючи психологічну природу і функції цінностей, Б. С. Братусь визначає, що підґрунтям моральної оцінки людини є змістові утворення, які стають особистісними цінностями і визначають загальні принципи співвідношення між мотивами і цілями (Братусь, 1985, с. 31–32). Також психологи стверджують, що моральність укорінена в автентичності особистості, в її узгодженості із самою собою. А. Маслоу зазначає: «Пряма дорога до моральних і ціннісних рішень, ...йде через саму людину, через пізнання нею своєї природи, своїх особливостей, через відкриття нею правди про самого себе. Чим глибше вона пізнає свою правду, бажання свого внутрішнього Я, свій темперамент, свою конституцію, свої потреби і прагнення, чим чіткіше вона усвідомлює, що насправді, доставляє їй радість, тим легше, природніше, епіфеноменальніше буде вирішена нею проблема ціннісного вибору (Маслоу, 2002, с. 122–123).

Цінності відносяться як до сфери буття, так і до сфери нормативного у діяльності педагога, що вказує на певну спрямованість вибору. Ціннісні орієнтації виводять його у сферу світоглядного осмислення дійсності, своїх взаємин зі світом та людьми. Разом з цим, цінність, якщо вона усвідомлюється як моральна, не тільки фіксує ставлення педагога до різних суб'єктів та об'єктів професійної діяльності, а й сприймається як основа для реалізації професійних завдань, визначає характер моральних взаємин. Останні, на думку Г. П. Васяновича, посилюються завдяки почуттям совісті, моральної відповідальності, обов'язку педагога тощо (Васянович, 2005, с. 295).

Деякі дослідники називають ціннісні орієнтації «ціннісним компасом» у складному багатоаспектному процесі взаємодії педагога з різними суб'єктами професійної діяльності. Адже професійні цінності виступають цілісною і відносно стабільною сукупністю ідей, концепцій, теорій, норм, які регулюють діяльність педагога. Український дослідник Н. Гузій відзначає, що аксіологічна основа педагогічної праці уможливорює розуміння і сприйняття вчителем смислу педагогічних цінностей, обумовлюють ціннісний тип педагогічної професійності, ціннісне ставлення до свого професійного розвитку (Гузій, 2013, с. 367).

Розвиток професійних цінностей сучасного педагога – це складний, багатофакторний процес. З однієї сторони, формування професійної поведінки учителя відбувається в умовах дотримання деонтологічних професійних норм, вимог та правил, а з іншої, він сам є об'єктом ціннісних трансформацій, які відбуваються у суспільстві. Суперечливий характер факторів зовнішньо-

го впливу знижує позитивний вплив на розвиток його професійно-особистісних цінностей. Ціннісний потенціал педагога втрачається у зв'язку із недостатньою увагою держави до важливої соціокультурної ролі педагога, престижу професії; його соціальної незахищеності, тенденцією зниження загальної культури суспільства тощо.

Вивчаючи внутрішню природу цінностей, слід зазначити, що гуманітарна криза, про яку багато сьогодні говорять, базується не на втраті цінностей, а на суперечності між цінностями та досвідом, як стверджує К. Роджерс. Вчений вважає, що ефективність ціннісного процесу особистості залежить від міри її відкритості тому, що відбувається в ній самій. Відтак, індивіди, які існують в контакт з своїм досвідом, починають знаходити такі цінності як щирість, незалежність, самопізнання, соціальна чутливість, соціальна відповідальність і наповнені любов'ю міжособистісні стосунки (Роджерс, 2002).

Аналізуючи ієрархію цінностей особистості педагога, відомий польський учений Т.Левовицький відзначає, що на перший план виходять цінності, які притаманні освіті в цілому: свобода, демократія, суб'єктивність, плюралізм і толерантність і також класичні цінності, які асоціюються з добром, правдою і красою (Левовицький, 2011, с. 74).

Ціннісні орієнтації, реалізуючись через моральні взаємини у різних сферах професійної діяльності педагога, виявляються на рівні субординаційних (вертикальних) і координаційних (горизонтальних) зв'язків. Субординаційні більш характерні для авторитарної системи освіти і характеризують взаємини керівника і підлеглих, вчителя і учнів. Демократизація та гуманізація, реалізація особистісно зорієнтованої парадигми освіти, робить пріоритетними координаційні відносини. Для них притаманним є співробітництво, партнерство, взаємодопомога, моральна справедливість.

Кожна історична доба, суспільні трансформації, як було зазначено вище, здійснюють вплив, і як формують, так і деформують ціннісне поле педагога. Тому важливо здійснювати постійний моніторинг цінностей вчителя, спрямований на визначення основних елементів його ціннісного портрету. Так, відповідними діагностичними процедурами було охоплено 155 вчителів, що проходили курси підвищення кваліфікації в Інституті післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Основними завданнями моніторингу було:

- 1) з'ясувати особливості ціннісних орієнтацій сучасних учителів, застосовуючи методику Ш. Шварца;

- 2) визначити домінуючі стилі педагогічної діяльності вітчизняних вчителів;
- 3) встановити залежності між ціннісними орієнтаціями, стилями і стажем педагогічної діяльності вчителів.

Серед опитуваних: 55 осіб мали стаж педагогічної діяльності до 20 років, 64 особи – від 20 до 30 років, а 35 осіб відпрацювали у школі 30 років і більше.

Теоретична схема опитувальника Ш. Шварца відображає 10 типологічних ціннісних індексів, котрі, в свою чергу, поєднуються в укрупнені цінності, які є частиною дихотомічних пар ціннісних факторів. А саме, **ЗБЕРЕЖЕННЯ (-) – ВІДКРИТІСТЬ ДО ЗМІН (+); САМОСТВЕРДЖЕННЯ (-) – ВИХІД ЗА МЕЖІ ВЛАСНОГО „Я” (+)**.

До складу категорії цінностей «**ЗБЕРЕЖЕННЯ**» входять такі типологічні ціннісні індекси: безпека, гармонія й стабільність суспільства, взаємини з людьми; конформність – уникнення дій, які могли б засмутити інших людей, або заподіяти їм шкоду, а також порушити соціальні норми; традиція – повага й прийняття звичаїв і ідей, які походять від традиційної культури й релігії. Відповідно до категорії цінностей «**ВІДКРИТІСТЬ ДО ЗМІН**» входять такі ціннісні індекси: самостійність – незалежність мислення та прийняття рішень, творчість, пізнання; стимулювання життя, насичене новизною й складними задачами; гедонізм – почуття власного задоволення.

Категорія цінностей «**САМОСТВЕРДЖЕННЯ**» складається з досягнення (особистий успіх і його демонстрація через досягнення й здібності, що відповідають соціальним стандартам); влади – соціальний статус і престиж, контроль або домінування над людьми й ресурсами. У категорію цінностей «**ВИХІД ЗА МЕЖІ ВЛАСНОГО „Я”**» входять: доброзичливість – збереження й підвищення благополуччя людей, з якими людина часто спілкується; універсалізм – розуміння, висока оцінка й захист благополуччя всіх людей, а також природи; толерантність.

У зв'язку з тим, що ті чи інші професійні цінності реалізуються через відповідні стилі педагогічної діяльності, було визначено два: *активно-виховний і формально-предметний*. Перший – «активно-виховний» характеризується традиційним мисленням учителя, що активно бере участь у навчанні і вихованні школярів та іноді надмірно втручається у життя класу. Найбільш типовими для цього стилю є такі ціннісні індекси: безпека, конформність, традиція. Другий стиль педагогічної діяльності – «формально-предметний» характеризується домінуванням владної поведінки педагога у стосунках з колегами та учнями, його управлінська позиція частіше є засобом самоствердження.

Для представників цього типу притаманна формальність та педантизм у діях. Основу такого стилю складають ціннісні індекси: влада, досягнення.

Інтерпретація кількісно-якісних даних, отриманих у процесі діагностики, довели, що більшості респондентів притаманний активно-виховний стиль професійної діяльності (56,1%), до формально-предметного належить трохи менше вчителів (43,9%). Аналіз аксіологічного наповнення цих стилів засвідчує розбіжність цінностей, які саме і визначають особливість педагогічної діяльності.

Так, активно-виховний стиль пов'язаний з цінностями «збереження» – конформіст, традиціоналізм і характеризується традиційним мисленням вчителя, що активно бере участь у житті класу та іноді надмірно втручається у цей процес. Формально-предметний стиль педагогічної діяльності пов'язаний з цінностями самоствердження: влада, досягнення. Кількісні показники розподілу цінностей та змістового їх наповнення показані у таблиці 1.

Таблиця 1. Розподіл цінностей (кількісні показники)

Ціннісна вісь	Цінність	Типологічний ціннісний індекс	Середнє	Поди- ляють цінність	Не по- діляють цінність	Всього
ЗБЕРЕЖЕННЯ (-) - ВІДКРИТІСТЬ ДО ЗМІН (+)	Положення в дихотомії		-0,3			
	ЗБЕРЕ- ЖЕННЯ	Підтримка цінності загалом	4,1	97,4%	2,6%	100,0%
		БЕЗПЕКА (SECURITY)	4,7	97,4%	2,6%	100,0%
		КОНФОРМНІСТЬ (CONFORMITY)	3,7	88,9%	11,1%	100,0%
		ТРАДИЦІЯ (TRADITION)	4,0	97,4%	2,6%	100,0%
	ВІДКРИ- ТІСТЬ ДО ЗМІН	Підтримка цінності загалом	3,6	90,3%	9,7%	100,0%
		САМОСТІЙНІСТЬ (SELF-DIRECTION)	4,3	95,5%	4,5%	100,0%
		СТИМУЛЯЦІЯ (STIMULATION)	3,1	74,5%	25,5%	100,0%
		ГЕДОНІЗМ (HEDONISM)	3,2	76,6%	23,4%	100,0%
САМОСТВЕРДЖЕННЯ (-) - ВИХІД ЗА МЕЖІ „Я“ (+)	Положення в дихотомії		1,3			
	САМО- СТВЕРД- ЖЕННЯ	Підтримка цінності загалом	3,1	76,5%	23,5%	100,0%
		ДОСЯГНЕННЯ (ACHIEVEMENT)	3,3	82,2%	17,8%	100,0%
		ВЛАДА (POWER)	2,8	68,0%	32,0%	100,0%
	ВИХІД ЗА МЕЖІ ВЛАС- НОГО Я	Підтримка цінності загалом	4,7	99,4%	0,6%	100,0%
		ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ (BENEVOLENCE)	4,6	99,3%	0,7%	100,0%
		УНІВЕРСАЛІЗМ (UNIVERSALISM)	4,7	100,0%	0,0%	100,0%

Дослідженням також передбачалось вивчення кореляційних зв'язків стилів із стажем педагогічної діяльності вчителів. Аналіз результатів довів, що, чим більше педагоги працюють (стаж перевищує 20 років), тим активнішою є їхня спрямованість у бік традиціоналізму, домінування цінності конформізму і, одночасно, нижче середній показник відкритості до змін. Разом з цим, ці педагоги менше підтримують цінність досягнення, але сприймають категорію цінності «вихід за межі власного «Я»», як таку, що забезпечує благополуччя людей, з якими відбувається спілкування, прояв толерантності та розуміння учнів, колег.

Формально-предметний стиль здійснення педагогічної діяльності пов'язаний із цінністю влади (категорія «самоствердження»), а лише потім орієнтацією на досягнення. Самостверджуються найбільше педагоги зі стажем до 19 років. Вважаємо, що особистий успіх учителя, його демонстрація через досягнення й здібності є вкрай важливим для «молодого» вчителя, адже це впливає на формування його соціального статусу й престижу. Разом з цим категорію цінності «Вихід за межі власного «Я»» також підтримали педагоги, які реалізують формально-предметний стиль педагогічної діяльності.

Зроблений висновок є надзвичайно важливим, адже ця укрупнена категорія цінностей визначає виявлення педагогом таких важливих моральних чеснот як доброзичливість, повага до людини, толерантність. Стаж вчителювання впливає на узгодження цінностей. Зроблено висновок, що чим більший стаж професійної діяльності вчителя, тим більше він прагне до безпеки, стабільності, легко приймає ті звичаї та ідеї, які походять від традиційної культури й релігії.

Проведене дослідження засвідчило, що в цілому професійні цінності сучасного педагога мають гуманістичну природу. Сама ж гуманність є вершиною моральності, вона уможливорює формування у педагога таких якостей як доброта, співчуття, прагнення до миру, злагода, вміння проявляти стриманість, що відображає групу класичних педагогічних цінностей. Слід зазначити, що найменше середнє значення має показник «влада» – 2,8 що свідчить про перевагу демократичних тенденцій у поведінці педагога над авторитарними.

Таким чином, педагоги, як і будь-яка інша соціально-професійна група, характеризуються власною специфічною системою цінностей, яка виступає особливою формою відображення у свідомості вчителів певних ідеалів пе-

дагогічної професії, регуляції професійних дій і поведінки. При цьому усі структурні компоненти педагогічної діяльності та елементи, що їх утворюють, інтегруються у свідомості вчителя на аксіологічному рівні. Сучасна культурно – історична ситуація у суспільстві, зміна ціннісних пріоритетів в ньому, потребує від учителя як дотримання класичних, так і пошуку нових цінностей у професійній діяльності. Їхня об'єктивна значущість для педагога і процес інтеріоризації у професійну діяльність слугує детермінантою мотиваційних, когнітивних, афективних, поведінкових процесів, сприяє гармонізації взаємодії особистості і суспільства, особистості та культури щодо обміну цінностями. При цьому аксіологічні пріоритети сучасної освіти визначають цільові орієнтири професії, виступають регуляторами педагогічного процесу, формують ціннісний потенціал педагога.

Література

- Бондаревская Е. В. (2007): *Ценностные основания личностно ориентированного воспитания*. „Педагогика”, № 8
- Братусь Б. С. (1985): *Нравственное сознание личности (Психологическое исследование)*. Знание, М.
- Васянович Г. П. (2005): *Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник*. «Норма», Львів
- Гузій Н. В. (2013): *Аксиологические основания педагогического профессионализма: опыт теоретического исследования. Современное образование: Смыслы и стратегии духовного развития человека*. Под ред. Б. П. Мартиросяна, Г. Н. Филонова, О. В. Суходольской-Кулешовой. ЛЕНАНД, М.
- Коменский Я.-А. (1982): *Избр.пед.произведения в 2 т. Т. 1.* „Педагогика”, М.
- Левовицкий Г. (2011): *Професійна підготовка і праця вчителів: наукове видання*. Переклад з польск. А. Івашко. Київ-Маріуполь. Видавництво «Рената», Київ-Маріуполь
- Маслоу А. (2002): *Дальние пределы человеческой психики*. М.
- Роджерс К. (2002): *Современный подход к ценностному процессу*. К. Роджерс, Дж. Фрейберг. Смысл, М.

Аксіологічний потенціал сучасного педагога

У статті обґрунтовується важливість формування у педагога аксіологічної основи професії, аналізуються кількісно-якісні результати розподілу цінностей сучасного педагога, їхній вплив на стилі педагогічної діяльності.

Potencjał aksjologiczny współczesnego pedagoga

W artykule uzasadniono potrzebę kształtowania u pedagoga podstaw aksjologicznych zawodu, przeanalizowano ilościowe i jakościowe efekty podziału wartości współczesnego pedagoga oraz ich wpływ na style działalności pedagogicznej.

Axiological potential of modern teacher

In this article author justifies the importance of forming with teachers the axiological base of profession, analyses the quantity and quality results of values assignment by modern teacher, their impact on the style of pedagogical activity.